

АРХЕОЛОГ ЮЛІАН КУЛАКОВСЬКИЙ: СУЧАСНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Стаття присвячена відомому науковцю Ю.А. Кулаковському та його досягненням в сфері археології. Розглядаються погляди та оцінки сучасних істориків щодо постаті археолога. Визначається вклад Ю.А. Кулаковського в розвиток історичної науки.

Ключові слова: Юліан Кулаковський, археолог, історіографія.

В кінці XIX – на початку XX ст. одним із визначних науковців нашої землі був Юліан Андрійович Кулаковський. Сфера його захоплень була надзвичайно багатогранною. Юліан Андрійович був істориком, археологом, філологом і візантологом. Цей список можна продовжувати і далі, адже займався він не лише наукою, але й викладацькою діяльністю. Пів свого життя він присвятив Київському університету. І що цікаво – у кожному з цих напрямків Ю. Кулаковський залишив після себе величезний спадок як для своїх сучасників, так і для наступних поколінь. Та все ж на сьогоднішній день ми маємо досить мало звернень до праць Юліана Андрійовича, та й, взагалі, зовсім небагато робіт про нього самого.

Метою даної роботи є висвітлення постаті Ю.А. Кулаковського як археолога, бо, на нашу думку, саме цей напрямок його діяльності досліджений та описаний найменше. Ми спробуємо глянути на особистість Юліана Андрійовича очима сучасних істориків, адже значна частина історіографії сучасників Кулаковського уже опрацьована і не потребує повторного перегляду.

Протягом довгого періоду радянської влади про Юліана Андрійовича майже не згадували і ніяких досліджень не проводили. Інформацію про нього, в основному, можна було знайти в довідниках та енциклопедіях. З отриманням незалежності нашої держави ми спостерігаємо пошкваллення щодо вивчення постатей забутих науковців, які творили ще за часів царської Росії. Вважаємо внесок Юліана Андрійовича у вітчизняну науку дійсно значущим, про що і намагатимемось довести у даній статті.

Народився Ю.А. Кулаковський у 1855 р. у м. Паневеж (Литва) в сім'ї священника. Батько був вихованцем Санкт-Петербурзької духовної академії і досконало знав латинську, старогрецьку та старосврейську мови. Свої знання та любов до класичної філології, античної історії він передав і дітям. У 1865–1871 рр. Юліан Андрійович навчався у Віленській чоловічій гімназії, що також мало вплив на формування його світогляду та особистих якостей. З 1871 по 1873 рр. він навчався у лицейі цесаревича Миколая. Як в гімназії, так і в лицейі Юліан

Кулаковський мав можливість слухати прекрасних педагогів (В. Василевський, Г. Кустовський, П. Леонт'єв), які давали чудову класичну освіту своїм вихованцям. Далі освіту він отримував у стінах Московського університету (1873–1876 рр.), де, очевидно, і вирішив остаточно надати перевагу історії та філології, адже ці науки пов'язані нерозривно і не можуть існувати одна без одної [3, 304–305]. Дослідник життя і творчості Ю.А. Кулаковського А. Пучков у складеному ним бібліографічному покажчику зазначає: «Так под влиянием отца и школьных пастырей к моменту окончания лицея и тем более Университета Ю.А. становится убежденным филологом-классиком в том широком значении дисциплины «классическая филология», каковое она сохраняет за собою по сей день: как науки об античных материальных и духовных древностях, преимущественно эпиграфических» [1, 9].

Наступний навчальний заклад, який відчинив свої двері для науковця, був Київський університет ім. Св. Володимира. Тут Юліан Андрійович з 1881 р. став працювати штатним доцентом, а уже з 1884 р. він – екстраординарний професор університету. Трудився він на кафедрі римської словесності і, перш за все, був відомим як історик Риму [8]. З 1888 року Юліан Кулаковський – уже ординарний професор Київського університету [2, 228].

З цього часу починається зближення Юліана Андрійовича з археологією. У 1884 р. він був делегатом VI Археологічного з'їзду в Одесі, після чого, аж до 1911 р., стає постійним делегатом усіх наступних археологічних з'їздів. У травні 1890 р. професор Кулаковський обирається дійсним членом Імператорського Російського археологічного товариства. У згадуваній вже роботі А. Пучков напише: «То ли являясь членом Археологического общества, то ли под влиянием сложившихся к тому времени научных обстоятельств, направивших интересы филологов-классиков в русло изучения отечественного наследия античной эпохи, то ли оба эти фактора – способствовали обращению Ю.А. к исследованию археологических (и rarexcellenceэпиграфических) древностей Северного Причерноморья» [1, 15].

Археології та розкопкам, безпосередньо, Юліан Андрійович присвятив трохи більше десятиліття свого життя. Почалося усе з 1890 р., коли з боку Імператорської Археологічної комісії Кулаковському було запропоновано зайнятися обстеженням давніх пам'яток в районі Керчі. Юліан Андрійович без вагань відразу погодився: «Откликнувшись на это приглашение, Кулаковский с энтузиазмом взялся за новое для себя дело, и его старания были сразу же вознаграждены: уже в первой своей археологической кампании он открыл несколько погребальных склепов и в том числе – христианскую катакомбу с написанной на стене датой (что является исключительной редкостью): 788 год боспорской эры, что соответствует 491

году христианского летоисчисления» [4, 346].

Першопочатково Юліана Андрійовича направляли в Крим для того, щоб він здійснював пошуки катакомб з фресками, на слід яких уже натрапляли. В перших свої розкопках Юліану Кулаковському не вдалося знайти фресок, та все ж таки свої перші знахідки він почав детально описувати, адже вони були важливими для науки. Археолог у своїх записках наголошував на новизні відкриття і писав про приналежність знайдених поховань добоспорської ери. У своїй монографії «Юлиан Кулаковский» Л.В. Матвеева зазначає: «Поскольку от конца V в. не было никаких сведений о Боспоре, этом античном государстве в Северном Причерноморье, столицей которого был Пантикапей (Керчь), открытый памятник стал одним из первых исторических свидетельств, дополнявших те скудные сведения, которые давали византийские историки и хронисты об этом времени» [5, 165].

На основі своїх археологічних розкопок Юліан Андрійович збив висновок, що в першій половині IV ст. відбулося лише падіння династії боспорських царів, а місто ще продовжувало існувати. Відновлення царства припадає вже на V ст. і співпадає з датою вказаної катакомби. Працюючи над розшифруванням надписів, автор робить висновок, що на Боспорі був відновлений старий порядок і державний устрій, які до того часу були вже в лоні християнства і були залежними від Римської імперії. «Опираясь на археологические материалы, Юлиан Андреевич писал, что таврические готы были и оставались православными в то время, как главная масса их племени давно уже исповедовала арианство. Причину обособления готов от собственного племени историк видел в появлении нового народа на арене европейской истории – гуннов» [5, 175].

Таким чином, Юліан Андрійович, працюючи на своїх перших розкопках, зробив цікаві відкриття та висновки щодо історії Криму. Звичайно, це не пройшло поза увагою наукової спільноти. Про його відкриття говорять і випускають замітки. З'являється і критика, на яку дослідник реагує досить стримано. Найвідомішими з його опонентів були В. Модестов [5, 194] та М. Ростовцев [10, 97]. Але в самого Юліана Андрійовича ще більше утверджується любов до археології та не втрачається інтерес до подальших досліджень. Так, у 1891 році він відкриває ще одну катакомбу з фресками.

У тому ж 1890 р. Юліан Кулаковський став секретарем історико-філологічного факультету. На цю посаду він упродовж 16 років постійно переобирався кожні 4 роки.

У 1894 р. Ю.А. Кулаковський знову делегувався Археологічною комісією до Криму для продовження досліджень. У монографії А. Пучкова знаходимо: «В извлечении из отчета Императорской Археологической комиссии о раскопках Кулаковского

1894 г. свидетельствуется, что его изыскания были направлены главным образом на собирание возможно точных сведений о местонаходках и раскопок прежних лет с нанесением их на карту» [10, 104]. На Керченському півострові Кулаковський досліджує залишки давнього міста на мисі Зюк.

Аналізуючи свою роботу на археологічних розкопках, знахідки та відкриття, які там були виявлені, Юліан Андрійович випускає ряд статей, що свідчать про його інтерес до кримської тематики, зокрема працю «Прошлое Тавриды» (1906 р.) [7]. І тут ми не можемо не погодитися з наступною думкою: «Работы по археологии российского Причерноморья занимают важное место в наследии Кулаковского. Пожалуй, если что и может заинтересовать современного исследователя древностей нашего Юга в Кулаковском, так прежде всего результаты его раскопок 1890–1901 гг. и книга «Прошлое Тавриды», выдержавшая два издания и ныне прочно забытая» [10, 82].

XIX ст. закінчується для Ю. Кулаковського під знаком археології. У 1895 р. він продовжує археологічні розкопки в нижніх течіях річок Булганка, Алми, Качи і Бельбека [16]. У цьому ж році була відкрита ще одна катакомба. 1896 року археолог працює з групою курганів «Срабеди-оба». Там же було досліджено чотири кургани і знайдено п'ять поховань.

Одним із важливих завдань перед археологом постало створення археологічної карти Криму та нанесення на неї нових пам'яток. У 1897 р. Кулаковський відвідує Старий Крим, Алушту, Демерджи, узбережжя від Алушти до Партеніту і ще кілька місць з метою вивчення місцевих пам'яток. У 1898 р. дослідник працює в нижній течії р. Карасу. В результаті розкопок було відкрито древні могили з глиняним посудом грубої роботи та кам'яними знаряддями. В цьому ж році Кулаковський відвідує Топли, Ортолан, Токлук, Кози, Отуз і Коктебель. Його захоплення вражають наших сучасників: «Поглядите на географическую карту Крыма, проследите маршруты Кулаковского: один перечень объектов, в течении второй половины 90-ых гг. так или иначе обследованных Кулаковским на территории Крыма за несколько летних месяцев, внушает уважение. Можно сказать, что он исходил Крымский полуостров вдоль и поперек, да не только исходил, но в меру сил исследовал. Однако еще большее уважение внушает его труд по комментированию и изданию найденных памятников» [10, 111].

У 1900 р. Юліан Андрійович порушив питання про дослідження Ольвії. В цьому ж році Археологічна комісія відправляє Кулаковського на розкопки. Серед знахідок були теракота, посуд тощо. В серпні його роботи в Ольвії закінчилися. Всі знахідки були надіслані до археологічної комісії в Санкт-Петербурзі. «Крымские исследования Ю. Кулаковского оставили глубокий след в истории

археології. Много лет спустя они вызывали интерес не только в России но и за рубежом» [5, 198].

Розкопки в Ольвії були останніми археологічними виїздами Юліана Андрійовича, але їх вплив на подальшу долю науковця був відчутним, адже посилені інтерес до античних пам'яток привів до праці над історією Візантії. У 1906–1907 рр. він читав у Київському університеті курс візантійської історії, матеріал якого був використаний для видання ним трьохтомної «Історії Візантії».

У 1903 р. Кулаковський був делегований університетом до Італії на Перший міжнародний конгрес історичних наук у Римі. В цьому ж році він почав переклад з латини 18 книг Амміана Марцелліана. У 1906 р. учений обирається членом-кореспондентом Петербурзької академії наук. З липня цього ж року він – ординарний професор, позаштатний професор університету Св. Володимира. Отже, той факт, що він був визнаним науковцем, знаходиться поза якими сумнівами.

1908 року Ю.А. Кулаковський відвідує Другий Міжнародний конгрес історичних наук (тепер уже в Берліні). Упродовж 1908–1919 рр. він залишався головою історичного товариства Нестора-літописця. У 1910 р. науковець увійшов до складу Професорського дисциплінарного суду університету. 1911 року на честь тридцятиліття науково-педагогічної діяльності Ю. Кулаковського вийшов збірник «Serta Borysthenica».

Юліан Андрійович Кулаковський помер у Києві в 1919 р. Обставини його смерті достеменно невідомі. Так перервалася довга та плідна діяльність дослідника. Археологія була своєрідним значущим вкрапленням в його життя, як він сам про це не раз зазначав. Про це згадує і дослідниця життя науковця Л. Матвеева: «У фундаментальних дослідженнях Криму Ю. Кулаковського чільне місце займає археологічний матеріал, який, як вважав автор, був для нього невичерпним історичним джерелом. У книзі «Прошлое Тавриды», відзначаючи, що археологія початку ХХ ст. значно розширила свої горизонти і не обмежується пошуками вишуканих витворів мистецтва античної культури, як це було раніше, Юліан Андрійович разом з тим підкреслює, що «прелесть классического в античном является мощным фактором возбуждения археологического интереса, и Крым с его древностями навсегда останется для нас самым привлекательным уголком в кругозоре археолога и дилетанта» [11, 55].

Слід згадати ще кілька праць, де знаходимо згадки про археолога Кулаковського. Так у кількох своїх дослідженнях по історії Криму про ученого говорить А. Непомнящий [6; 9; 14], де згадує Юліана Андрійовича як дослідника старожитностей, чий відкриття були доповненням до уже існуючих відомостей та фактів: «Крымоведческое наследие Ю.А. Кулаковского – важный этап в изучении

средневекового Крыма. Впервые в строго научной форме были разработаны вопросы истории византийских владений на полуострове, выделены этапы распространения христианства и сделан значительный шаг в исследовании эпиграфических памятников. Благодаря деятельности ученого, дальнейшее развитие получили археологические исследования Крыма» [15, 141]. Крім того, Юліана Андрійовича згадує як дослідника християнізації Таврики О.М. Фарбей [13]. Про Кулаковського як візантолога говорить В.Ю. Чеканов [12].

Працюючи над даною статтею, поступово приходимо до розуміння того, що діяльність Юліана Андрійовича як археолога ще до кінця не розкрита і не вивчена, що дає підґрунтя для наступних більш глибоких та детальних досліджень.

Посилання

1. Юлиан Андреевич Кулаковский (1855–1919): Библиографический указатель (К 80-летию со дня смерти) / Сост. и авт. вступит. статьи А.А. Пучков. – К.: НИИТИАГ, 1999. – 52 с.
2. Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні / Під ред. проф. Г.Д. Казьмирчука. – К., 2004. – 356 с.
3. Видатні діячі науки і культури Києва в історико-краєзнавчому русі України. Біографічний довідник. – К., 2005. – Ч.1. – 351 с.
4. Фролов Э.Д. Русская наука об античности. Историографические очерки. Изд. 2-е, испр. и доп. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия», 2006. – 608 с. + [8с.] ил. – (Серия «Studiaclassica»).
5. Матвеева Л. Юлиан Кулаковский. – К.: Стило, 2002. – 484 с.; 24 с. ил.
6. Непомнящий А.А. Записки мандрівників та путівники в розвитку історичного краєзнавства Криму (остання третина ХVIII – початок ХХ століття). – К., 1999. – 212 с.
7. Кулаковский Ю. Прошлое Тавриды. – К.: Стило, 2001. – 225 с.; 3 карты; 8 ил. 8.
8. Кулаковский Ю.А. Эсхатология и эпикуризм в античном мире: Избранные работы / Вступительная статья, подготовка текста и комментарии А.А. Пучкова. – СПб.: Алетей, 2002. – 256 с.
9. Непомнящий А.А. Подвижники кримведения. – Симферополь: ОАО «Симферопольская городская типография», 2008. – Т. 2: TAURICAORIENTALIA. – 600 с.
10. Пучков А.А. Юлиан Кулаковский и его время: Из истории антиковедения и византистики в России. 2-е изд., перераб., иаправ. и доп. – СПб.: Алетей, 2004. – 477 с.
11. Матвеева Л. Историчні етюди Юліана Кулаковського / Л. Матвеева // Східний світ. – 2000. – 1–2'97 – С. 52–83.
12. Чеканов В.Ю. До проблеми розвитку візантиністики в Київському університеті в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття / В.Ю. Чеканов // Вісник. Історія. – 2000. – Вип. 43. – С. 62–66.
13. Фарбей О.М. Історіографія питання про християнізацію Таврики в пізноримський період та раннє середньовіччя / О.М. Фарбей // Вісник. Історія. – 2000. – Вип. 43 – С. 70–76.
14. Непомнящий А. Основні напрями досліджень з кримведства (кінець ХVIII – початок ХХ століття) / А. Непомнящий // Регіональна історія України. Збірник наукових статей / Головний редактор В. Смолій. – Вип. 1. – К.: Інститут історії України, 2007. – С. 229–244.
15. Непомнящий А.А. Новые материалы об изучении Крыма украинскими историками в конце ХІХ – начале ХХ века / А.А. Непомнящий // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2002. – Вип. 7. – С. 131–145.

16. Отчет проф. Ю.А. Кулаковского о его археологических разследованиях в Крыму в 1895 году (Из Отчета Императорской Археологической Комиссии за 1895 г., стр. 117–124) – Ю.А. Кулаковский. – 8 с.

17. Кулаковский Ю. Керченская христианская катакомба 491 года / Ю.А. Кулаковский. – 30 с.

Арасланова С.Н. Археолог Юлиан Кулаковский: современная историография

Статья посвящена известному научному деятелю Ю.А. Кулаковскому и его достижениям в сфере археологии. Рассматриваются взгляды и оценки современных историков относительно личности археолога. Определяется вклад Ю.А. Кулаковского в развитие исторической науки.

Ключевые слова: Юлиан Кулаковский, археолог, историография.

Araslanova S.M. Archaeologist Yulian Kulakovskiy: modern historiography

The article is devoted to the known scientist Yulian A. Kulakovskiy and his achievements in the field of archaeology. Looks and estimations of modern historians are examined, in relation to the figure of archaeologist. The contribution of Yu. A. Kulakovskiy to development of historical science is determined.

Key words: Yulian Kulakovskiy, archaeologist, historiography.

15.03.2014 р.

УДК 908 : 929 (477.51) Ю. Виноградський

Н.О. Бойко

**ВАРШАВСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ
СОСНИЦЬКОГО КРАЄЗНАВЦЯ
Ю.С. ВІНОГРАДСЬКОГО**

У статті розглядається варшавський період життя сосницького краєзнавця Ю.С. Виноградського (1897–1915 рр.). Визначено основні напрямки його діяльності під час перебування у Варшаві.

Ключові слова: краєзнавство, Судова палата, варшавський період, Товариство історії, філології та права при Варшавському університеті.

Ю.С. Виноградський (1873–1965) – краєзнавець, історик, архівіст, фундатор Сосницького краєзнавчого музею [1, 428]. Він зробив вагомий внесок у вивчення історичного минулого Чернігово-Сіверщини.

Наразі особистість та науковий доробок Ю.С. Виноградського відомі передусім вітчизняним історикам, археологам, місцевим краєзнавцям. Переважну більшість публікацій становлять невеликі за обсягом статті, розміщені у місцевій пресі. Слід зауважити, що значна їх частина була написана ще за радянської доби. Попри свою інформативність, вони містять ряд ідеологічних перекручень. Наприклад, В. Дрозд акцентує увагу на сподівання, які покладав Ю.С. Виноградський на

революцію 1917 р. і як у роки фашистської окупації мужньо оберігав найцінніші експонати Сосницького краєзнавчого музею – праці В. Леніна [2].

Публікації у фахових виданнях надають інформацію про наукову діяльність краєзнавця. Одну з перших характеристик його наукового доробку можна знайти у статті вчителя історії Л. Сороки «Слово про ентузіаста-краєзнавця», вміщеній у журналі «Народна творчість та етнографія». Цей нарис був написаний ще за життя Ю.С. Виноградського, тому містить відомості, що дозволяють краще зрозуміти особистість краєзнавця від дитячих до сучасних авторів років [3, 58–60]. Ґрунтовний аналіз наукової діяльності дослідника навів В. Петров у публікації «Краєзнавець Ю.С. Виноградський», вміщеній в «Українському історичному журналі» за 1966 р. Порушене дослідником питання про публікацію праць Ю.С. Виноградського окремим виданням залишається актуальним і нині [4, 116–117].

У незалежній Україні увага до особистості Ю.С. Виноградського відроджується. Він згадується у роботах енциклопедичного характеру як стосовно Сосниччини [5; 6], так і стосовно краєзнавців загалом. Про Ю. С. Виноградського писали чернігівські науковці О.Б. Коваленко, В.В. Ткаченко, Л.В. Ясновська, В.М. Пригоровський [1; 7; 8; 9; 10; 11; 12]. Цікаві свідчення про Ю.С. Виноградського вміщено у нарисі І. Дяченка. Вони ґрунтуються на власних спогадах автора, а також його батька – Ф. Дяченка – близького друга та сусіда краєзнавця. Ці спогади були оприлюднені у циклі публікацій у газеті «Радянський патріот», приуроченій 70-річчю створення Сосницького краєзнавчого музею імені Ю.С. Виноградського [13]. Нарис має публіцистичний характер, однак проливає світло на низку епізодів з життя дослідника, які не зустрічаються в інших джерелах. Особливий наголос зроблено на нерозумінні, яке відчував дослідник, особливо наприкінці свого життя, з боку нового керівництва музею та місцевої влади.

Чимало робіт, присвячених Ю.С. Виноградському, підготував М.П. Адаменко, який особисто був знайомий з краєзнавцем. Нещодавно з'явилася публіцистична праця М.П. Адаменка «Володар казкових скарбів», яка вміщує чимало біографічних матеріалів про Ю.С. Виноградського, його рукописи. Дослідник запровадив до наукового обігу чимало джерел, які дозволяють детальніше зрозуміти певні факти біографії краєзнавця. Усі вони супроводжуються коментарем автора, який часто по-новому трактує певні епізоди життя дослідника [14].

Проте біографія Ю.С. Виноградського понині містить чимало «білих плям». Зокрема, малодослідженою сторінкою його життєпису наразі залишається варшавський період. Побіжно про перебування Ю.С. Виноградського у Варшаві згадують автори більшості біографічних публікацій,